

KLEIO

Uitgave van de VGN
Jaargang 61
Maart 2020

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

HIER ONDER STAEN DE TEYK
DER KOOGBLEENDAER MEED
PRINS WILLEM VAN ORANGE IS
DOORSCHOTEN OP 10 JULY A^o 1584

Nooit af: het verhaal over **Willem van Oranje**

- De propaganda van **Louis Raemaekers**
- Wat we van **Mussolini** kunnen leren
- **Richard III**, slachtoffer van de geschiedenis

In het najaar van 1569, een jaar na het uitbreken van de Nederlandse Opstand, bevond Willem van Oranje zich in het hart van Frankrijk, vermomd en vergezeld door slechts een handjevol reisgenoten. In maart van datzelfde jaar was hij aan het hoofd van een leger de Frans-Duitse grens overgetrokken om de hugenoten – Franse protestanten die in oorlog waren met hun vorst – te hulp te schieten. Geldtekort dwong hem echter zijn troepen voortijdig te verlaten. Hoe past deze curieuze episode in het leven van de Vader des Vaderlands?

Een transnationale prins

Willem van Oranje en de Franse Religieoorlogen

Willem van Oranje in 1555,
portret van Antonis Mor.
Museumlandschaft Hessen Kassel.
Rechterpagina: Hertog van Alva,
geschilderd door Antonis Mor, 1549.

Waarom vond Willem het nodig om zo veel tijd, energie en geld te stoppen in een Frans avontuur terwijl de Nederlanden, zijn ‘geliefde vaderland’, zuchtten onder het juk van de hertog van Alva? Historici zijn met deze vraag grofweg op twee manieren omgesprongen. Een deel oordeelt dat ‘Willem feitelijk [was] afgezakt tot het niveau van een *condottiere*, een *warlord*, en dus vooral vocht voor geld en prestige’.¹ Anderen doen het verhaal simpelweg af als ‘veel omzwervingen en wisselvalligheden’.²

De historiografie over de Nederlandse Opstand is de laatste decennia flink veranderd. We zijn ons er nu veel meer van bewust hoezeer de Opstand het product was van grote ontwikkelingen op Europees niveau. Deze transnationale dimensie is echter makkelijk over het hoofd te zien aangezien we er ook van doordrongen zijn hoe belangrijk de Opstand was voor het ontstaan van een ‘Nederlandse’ staat en bijbehorende Nederlandse identiteit. In het bijzonder in het geval van Oranje, een belangrijke vormgever van ideeën over Nederlanderschap, is het makkelijk te vergeten hoe transnationaal zijn politieke speelveld was. Beschouwen we Oranje primair als leider van de Nederlandse Opstand, dan lijkt zijn veldtocht in Frankrijk een wonderlijk intermezzo. Mijn visie is dat de Franse veldtocht van Willem van Oranje een logisch en belangrijk onderdeel van zijn strategie was. In de ogen van de prins waren de Franse Religieoorlogen en de Nederlandse Opstand nauw met elkaar verbonden en konden ze niet los van elkaar tot een goed einde worden gebracht.

Willem van Oranje in Frankrijk

Ondanks het feit dat Oranje ‘van Duitsen bloed’ was, was hij al vanaf jonge leeftijd sterk Frans georiënteerd. Nadat hij op elfjarige leeftijd het prinsdom Orange van zijn neef René van Chalon had geërfd, verhuisde Willem naar het kosmopolitische hof in Brussel. Daar, in het kloppend hart van het grote Habsburgse Rijk, ontmoette hij edellieden uit heel Europa. Zijn tutor Claude de Bouton, heer van Corbaron in Bourgondië, leerde de jonge prins ongetwijfeld ‘de vormen van expressie en handelen die werden ontleend aan het internationale model van de Franse hofcultuur’.³ Deze Franse oriëntatie is ook evident op het moment dat Oranje zijn eigen leven begint vorm te geven. De omgeving van de jonge prins bestond vooral uit *gentilhommes* uit de zuidelijke provincies van de Nederlanden, uit Franche-Comté en uit het gebied rond het prinsdom Orange in de Provence. Bovendien liet Oranje zich bij de inrichting van zijn hofhouding en bibliotheek inspireren door het hof van de Valois-vorsten van Frankrijk. Deze affiniteit met de Franse taal en cultuur

kwam goed van pas toen Oranje in 1558 door Filips II werd aangewezen als een van de diplomaten verantwoordelijk voor de vredesonderhandelingen met Frankrijk. De zestiende-eeuwse diplomatie bestond niet alleen uit zorgvuldig gechoreografeerde formele ontmoetingen, maar ook voor een groot deel uit informele contacten tussen onderhandelaars. De Habsburgse delegatie bij de top in Cateau-Cambrésis bestond uit vier man: de ervaren staatslieden de hertog van Alva en de bisschop van Arras waren verantwoordelijk voor het harde onderhandelen, terwijl het de taak was van Oranje en Ruy Gómez de Silva om de persoonlijke verhoudingen tussen de onderhandelaars van beide kanten goed te houden.⁴ In deze rol kwam de prins uitstekend tot zijn recht. De vele brieven die Oranje en zijn medediplomaten naar Filips II stuurden laten goed zien hoe belangrijke die sociale dimensie was. Veel voortgang werd geboekt in de marges van de onderhandeling, tijdens het diner, in de kerk of in de vertrekken van de adellijke dames die ook aanwezig waren. In een brief geschreven op 20 oktober 1558 vertelt Oranje over zo’n

Jonas van Tol is universitair docent vroegmoderne geschiedenis aan de UvA.

¹ Ronald de Graaf, *De Prins. Willem van Oranje, 1533-1584* (Elburg 2018), 139.

² Arie van Deursen, *Willem van Oranje. Een Biografisch Portret* (Amsterdam 2016), 51.

³ Willem Frijhoff, ‘Willem van Oranje: een edelman van internationaal statuut’, in: Alistair Duke et al. (red.), *Liberté et Tolérance. Een Sculptuur van Willem van Oranje in Parijs. Une Sculpture de Guillaume d’Orange à Paris. A Statue of William of Orange in Paris* (Paris 2016), 10-45, 12.

⁴ Bertrand Haan, *Une paix pour l’éternité: la négociation du traité de Cateau-Cambrésis* (Madrid 2017), 105-124.

5 Willem van Oranje aan Philip II, 20-10-1558, De correspondentie van Willem van Oranje (hierna CWO) no. 7277, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR1.

6 Thomas Perrenot aan Willem van Oranje, 22-8-1559, CWO no. 6618, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR2.

7 Willem van Oranje aan de president en raden van het parlement van Orange, aan de inwoners en gouverneur van Orange, 6-7-1561, CWO no. 11041, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR3; Willem van Oranje aan de consuls en inwoners van Orange, 26-8-1563, CWO no. 11041, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR4.

8 Zie bijvoorbeeld: Alastair Duke, 'Koenraad Swart's interpretation of William of Orange, 1533-72', in: Koenraad Swart et al., *William of Orange and the Revolt of the Netherlands, 1572-84* (Aldershot 2003).

9 Zie bijvoorbeeld: Willem van Oranje aan Wilhelm van Hesse, 24-1-1565, CWO no. 1116, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR5.

ontmoeting: 'Sire, nadat ik het bovenstaande had geschreven trof ik de kardinaal van Lorraine aan in de vertrekken van *madame* de Hertogin van Lorraine. Wij, de Hertog van Alva en de Prins van Oranje, waren daar om *madame la Connestable* en *madame de Montmorency* te treffen. We hebben vriendelijk met elkaar zitten praten over de zaak (de vredesonderhandelingen).⁵ Persoonlijke charme en vriendschappelijke relaties waren dus cruciaal voor het doen slagen van het diplomatieke proces.

Tijdens de onderhandelingen in Cateau-Cambrésis lukte het Oranje ook om de controle over zijn prinsdom in het zuiden van Frankrijk terug te krijgen. Hoewel het kleine plaatsje de hoeksteen was van Oranjes prinselijke prestige, was het bezit ervan vooral een zorg. Hij voelde zich bijvoorbeeld gedwongen om juridische stappen te ondernemen tegen de lokale edelen die zijn Provençaalse heerlijkheden hadden geconfisqueerd.⁶ Nog zorgelijker waren de hoogoplopende spanningen tussen protestanten en katholieken in de regio. De vallei van de Rhône was in de jaren zestig van de zestiende eeuw het epicentrum van religieus geweld in Frankrijk. Als belangrijke machthebber in de regio voelde Oranje zich geroepen beleid te maken om de conflicten in de kiem te smoren. In 1561 probeerde hij de protestantse 'ketterij' te verbieden, alvorens een vorm van religievrede in te voeren.⁷ Deze maatregelen hadden echter amper effect en de spanningen tussen protestanten en katholieken in de regio liepen steeds hoger op. Hierdoor moest de prins voortdurend een deel van zijn aandacht richten op Frankrijk.

Nieuws uit Frankrijk

Mede dankzij zijn jeugd aan het hof van Brussel was de prins doordrongen van het belang van goede banden met edelen uit heel Europa. In Cateau-Cambrésis, maar ook in Parijs, waar hij aanwezig was bij de uitgebreide festiviteiten rond het tekenen van de vrede, legde Oranje de basis voor zijn sterke band met de Franse adel en monarchie. Naast zijn groeiende Franse netwerk cultiveerde Oranje natuurlijk ook zijn contacten in het Heilige Roomse Rijk. In veel biografieën van Oranje wordt gerept over een Duitse en een Franse fase in zijn carrière. Pas toen bleek dat Duitse steun voor de Opstand uitbleef, richtte Oranje zich op Frankrijk, zo wordt vaak betoogd.⁸ Maar deze lezing houdt weinig rekening met het feit dat adellijke sociale netwerken niet stopten bij de grenzen van koninkrijken. Individuen zoals Oranje, die een voet aan de grond hadden in het Heilige Roomse Rijk, de Nederlanden en Frankrijk, speelden een sleutelrol in deze netwerken.

De oorlog die in 1562 uitbrak in Frankrijk werd ook over de grens op de voet gevolgd. Bewust van

het feit dat religieuze conflicten zich makkelijk konden verspreiden, waren de vorsten uit het Duitse Rijnland naarstig op zoek naar het laatste nieuws. Weinigen hadden zo gemakkelijk toegang tot Franse bronnen als de prins van Oranje. Een deel van de adel van het Heilige Roomse Rijk wendde zich dus tot Willem voor de laatste berichten over de oorlogen in Frankrijk. Hij stelde ze niet teleur. Oranje stuurde regelmatig brieven naar de Duitse vorsten, en in het bijzonder naar de landgraaf van Hesse, vaak begeleid door afschriften van verslagen in allerlei verschillende handschriften en talen.⁹ Deze brieven worden gekenmerkt door geheimzinnigheid. Soms is de correspondentie geschreven in geheimschrift of wordt de lezer op het hart gedrukt de brief na het

Boven: Charlotte-Marguerite de Montmorency was hertogin van Montmorency. Het huis Montmorency was een van de invloedrijkste families van Frankrijk. Illustratie uit *La Mode par l'Image du Xlle au XVIIe Siècle*. Daaronder: Marie Vignon, madame la Connétable was de tweede echtgenote van de hertog van Lesdiguières. Schilderij uit 1622, Musée de l'Ancien Évêché, Grenoble. Rechterpagina: De Slag bij Heiligerlee. Ets uit 1568 van Frans Hogenberg. Collectie Rijksmuseum.

lezen in het vuur te werpen.¹⁰ Door voortdurend te onderstrepen dat hij exclusieve toegang had tot Frans nieuws kon Willem zijn positie in de transnationale adellijke netwerken flink verstevigen.

De veldtocht

Al deze factoren – Oranjes Franse oriëntatie en netwerk, zijn rol als *newsbroker* en zijn verantwoordelijkheden voor zijn Provençaalse prinsdom – zorgden er samen voor dat hij ervan overtuigd was dat de religieuze onrust geen binnenlandse Franse aangelegenheid was. In adellijke correspondentienetwerken, in pamfletten en spotprenten en door invloedrijke denkers zoals Hubert Languet werd het idee gepropageerd dat de spanningen in de Nederlanden, die na 1566 hoog opliepen, een volgend stadium waren van het conflict dat in Frankrijk was begonnen en zich later door heel protestants Europa zou verspreiden.¹¹ Dit idee zien we ook terug in de briefwisselingen van Oranje. In een bijzondere brief geschreven tijdens de Beeldenstorm vertelt de prins bijvoorbeeld dat hij had gedroomd dat zijn broer en de andere leiders van het Compromis ‘allemaal Frans en waren’. Deze nachtmerrie ‘verdween pas toen ik wakker werd’.¹²

‘Soms is de correspondentie in geheimschrift of wordt de lezer op het hart gedrukt de brief na het lezen in het vuur te werpen’

Het idee dat de oorlog in Frankrijk het begin van een overslaande brand was die zich weldra door Europa zou verspreiden werd zo breed gedeeld dat er serieuze pogingen werden ondernomen tot de vorming van internationale protestantse bondgenootschappen, bedoeld om het gevaar in te dammen. Een aantal Duitse vorsten nam zelfs het initiatief tot het formeren van een grote alliantie waar de vorsten van Engeland, Zweden en Denemarken, de hugenoten en de rebellen in de Nederlanden bij betrokken waren.¹³ Vanwege de moeizame verhoudingen tussen lutheranen en calvinisten kwamen deze grote initiatieven echter nooit echt van de grond. Allianties op een kleinere schaal hadden meer kans van slagen. In 1568 communiceerde Oranje met de leiders van de hugenoten, Condé en Coligny, over een samenwerking. De tekst van de overeenkomst laat mooi zien waarom ze elkaar als natuurlijke bondgenoten beschouwden. Ze trokken samen op om zich te verdedigen tegen een machtige vijand ‘die de ware religie en ook de adel wil vernietigen’.¹⁴ De angst dat het protestantisme zou worden vernietigd en de adel uit zijn tra-

ditionele machtspositie zou worden verdreven werd breed gedeeld. Gezien de urgentie waarmee dit doemscenario werd verkondigd is het niet vreemd dat het idee om in de oorlog in Frankrijk te interveniëren aan populariteit won.

Willem van Oranjes Franse veldtocht was dus de dramatische climax van een lange periode waarin de prins steeds nauwer betrokken raakte bij de strijd in Frankrijk. In 1568 lanceerde hij een grote militaire operatie in de Nederlanden. Hoewel de campagne veelbelovend begon met een overwinning bij Heiligerlee, liep deze onderneming uit op een deceptie. Het lukte Oranje niet om de hertog van Alva te dwingen slag te leveren en toen zijn geld begon op te raken besloot de prins om met een klein deel van zijn leger Noord-Frankrijk binnen te trekken, waar hij een tijdje plunderend rondtrok. Eenmaal terug in het Heilige Roomse Rijk sloot Oranje zich aan bij de lutherse vorst Wolfgang von Zweibrücken, die zelf op het punt stond om met een troepenmacht Frankrijk binnen te trekken.

Voor Oranje was dit een logisch moment om zich direct in het Franse strijdgewoel te mengen. Zijn onderneming in de Nederlanden was mislukt en de oorlog in Frankrijk leek een cruciale fase in te gaan. Bovendien vroegen zijn Franse bondgenoten nadrukkelijk om militaire steun. In februari 1569 drongen Condé en Coligny er bij Oranje op aan ‘de Loire over te steken en ons te helpen onze vijanden te overmeesteren’.¹⁵ Maar de belangrijkste motivatie was het idee dat de oorlogen in Frankrijk en de Nederlanden sterk met elkaar verweven waren. Een overwinning in Frankrijk zou dus direct kunnen bijdragen aan het succes van de Nederlandse Opstand. ▶

¹⁰ Wilhelm van Hesse aan Willem van Oranje, 23-3-1563, CWO no. 1069, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR6; Wilhelm van Hesse aan Willem van Oranje, 3-11-1567, CWO no. 1161, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR7.

¹¹ Béatrice Nicollier-de Weck, *Hubert Languet (1518-1581): un réseau politique international de Melanchthon à Guillaume d'Orange* (Geneva 1995), 281.

¹² Willem van Oranje aan Lodewijk van Nassau, 1-8-1566, CWO no. 4486, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR8; ook geciteerd door De Graaf, *De Prins*, 107.

¹³ David Scott Gehring, *Anglo-German Relations and the Protestant Cause: Elizabethan Foreign Policy and Pan-Protestantism* (London 2016); E.I. Kouri, *England and the Attempts to Form a Protestant Alliance in the Late 1560s: A Case Study in European Diplomacy* (Helsinki 1981).

¹⁴ Guillaume Groen van Prinsterer, *Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau* (Leiden 1836), deel 3, 282-286.

¹⁵ Condé, Navarre, en Coligny aan Willem van Oranje, 10-2-1569, CWO no. 12484, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR9.

In de les

Stripmaker Margreet de Heer maakte in opdracht van het museum in Heiligerlee een strip en lesbrief over de slag in 1568. Het educatieve materiaal is te vinden op stripmakerdesvaderlands.nl/strips/de-slag-bij-heiligerlee.

De transnationale insteek van de Franse campagne werd ook door de prins zelf onderstreept. Aan de Duitse vorsten schreef hij dat zijn onderneming bedoeld was om de 'verdrukte Christenen in Frankrijk (...) die al lijden onder het juk van de Antichrist' te hulp te komen. Ook vertelde hij dat Condé hem beloofde dat hij 'na het sluiten van de vrede in Frankrijk voor de Nederlanden ruim tienduizend voetsoldaten en drieduizend cavalerie beschikbaar zou stellen'.¹⁶ In een andere brief sprak Oranje over de onderdrukking van 'de arme Christenen in Frankrijk en in de Nederlanden en in alle landen waar het Woord van God al geplant is' en over 'het gevaar, verdriet en ellende dat ons geliefde vaderland van de Duitse natie te wachten staat'.¹⁷ Deze uitleg vond veel weerklank in het adellijke netwerk van Oranje, waar de gevaren van een Europese religieuze oorlog al zo vaak besproken waren.

Transnationale politieke strategie

De veldtocht zelf eindigde in een teleurstelling. Nog voordat er slag geleverd was, had Oranje zijn troepen al verlaten en achtergelaten in de handen van Coligny. Oranjes soldaten werden vervolgens ingezet bij de Slag van Moncontour (3 oktober 1569), die door de hugenoten verloren werd. Aan de katholieke kant vochten overigens ook Italianen en Walen mee die eerder onder Alva gediend hadden. Maar ondanks deze nederlaag kan de veldtocht als een succes beschouwd worden. Door zijn directe betrokkenheid bij het conflict verstevigde Oranje zijn band met de Franse politieke elite. Zijn broer Lodewijk bleef achter in Frankrijk, werd onderdeel van de entourage van Jeanne d'Albret, koningin van Navarra, en

speelde een belangrijke rol in de vredesonderhandelingen tussen de hugenoten en de koning. In deze periode kreeg ook de relatie tussen Oranje en het Franse koningshuis een extra impuls, wat resulteerde in substantiële Franse financiële steun voor de Opstand. Maar de invloed van de veldtocht is ook op andere gebieden zichtbaar. Oranje was zo onder de indruk van de discipline van de hugenoten dat hij zijn legers naar Frans voorbeeld hervormde. Ook liet de prins zich omringen door Franse protestante adviseurs, zoals Philippe du Plessis-Mornay en Hubert Languet.

'Oranjes Franse avontuur was zeker geen afleiding of een irrelevante tussenfase in zijn carrière, maar een belangrijk onderdeel van zijn transnationale politieke strategie'

Oranjes Franse avontuur was dus zeker geen afleiding of een irrelevante tussenfase in zijn carrière, maar een belangrijk onderdeel van zijn transnationale politieke strategie. Al vroeg in zijn carrière cultiveerde Oranje zijn contacten met de Franse politieke elite. Door zijn verantwoordelijkheden in Orange was de prins al lang voor 1569 een actieve speler in de Franse Religieoorlogen. We moeten hem dan ook zeker niet beschouwen als een buitenstaander die zich met binnenlandse Franse aangelegenheden bemoeide. In de transnationale adellijke correspondentienetwerken waar Willem deel van uitmaakte werd het escalerende geweld in Frankrijk nadrukkelijk gekoppeld aan de onlusten in de Nederlanden. In 1569 was er daarom steeds meer steun voor een militaire interventie in Frankrijk. Hoewel de veldtocht op militair gebied weinig opleverde, leverde die toch een wezenlijke bijdrage aan de Opstand. ■

Dit artikel is een bewerking en vertaling van een artikel dat in december 2019 is verschenen in *BMGN – Low Countries Historical Journal*: Jonas van Tol, 'William of Orange in France and the transnationality of the sixteenth-century wars of religion', *BMGN – Low Countries Historical Journal* 134 (2019), 33-58. Eerder verscheen een kort artikel over hetzelfde onderwerp: 'Willem van Oranje, de Europeaan', in: Lex Heerma van Vos et al. (eds.), *De Wereldgeschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2018), 184-189.

¹⁶ Willem van Oranje aan de Duitse vorsten, 6-2-1569, CWO no. 1660, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR10.

¹⁷ Willem van Oranje aan Friedrich III, 9-7-1569, CWO no. 488, 29-1-2019, via tiny.cc/K2OR11.